

מתוך סדרת הספרים "לב המועדים"

יהוה לב המועדים

הלכות והליכות בענין "שבת שירה", ושבת "יתרו"

גליון מה

משום כך שירת הים נכתבה אריח ע"ג לבינה דהאור בין שורה לשורה ובין קמע לקמע רומז לשיר.

ויש שכתבו שזה רומז לבנין ותקומה לבניי היפך מה שכתוב בגמרא (מגילה טו, ב) על עשרת בני המן שכותבים אריח על גבי אריח ולבינה ע"ג לבינה שלא תהא תקומה למפלתן שלא יהא רווח מתחת השורות.

טעם אחר: ע"פ הגמרא בברכות (לג, ב) שמבואר שאין אנו יכולים לומר כל שבחו של הקב"ה, וע"כ וכשאנו מביעים את שבחינו והתרגשותנו על ידי שירה אנו מניחים רווח כפלים מהכתב, וזוה אנו מבליטים שיש לנו לומר יותר ממה שאמרנו "כי מי ימלא גבורות ה'" (מובא בספר להודות ולהלל בשם רבי אבא רקובסקי).

הרב עולה לתורה בקריאת "שירת הים"

נוהגים לכבד את הרב, מרא דאתרא, לעלות לתורה בקריאת "שירת הים" (מנן אברהם סימן תכח ס"ק ח בשם כנה"ג).

והטעם: לפי שבירושלמי (מגילה פרק ג' ה"ז) מובא: "אין לך טעון ברכה לפניו ולאחריו אלא שירת הים ועשרת הדברות וקללות שבתורת כהנים וקללות שבמשנה תורה". ומכאן שקטעים אלו הם חשובים במיוחד, ולכן נוהגים לכבד בהם את הרב (כנסת יהזקאל). ובאמת ליעקב כתב שאין ראוי שיאמר לקב"ה שירת הים כי אם הגדול שבציבור (משפט סדר קריאת הפרשיות בשנים פשוטות ומעוברות אות ה).

עמידת הציבור

יש שנהגו כל הציבור לעמוד בקריאת פרשת שירה אע"פ שאין נוהגים כן בכל קריאת התורה והטעם: לפי שבאמירת שירות ותשבחות עומדים (סידור צילתוא דאברהם עמוד קח), ועם אחר: ע"פ המשנה בסוטה (כו, ב) שכתבו שבשעה שאמר משה את שירת הים היו ישראל עונים שירה בקוראים את ההלל והלל מצותו במעומד, (קצות השולחן פד ס"ק כב בברכה"ש ס"ק כב), וכן יש נוהגים לעמוד באז ישיר שבתפילה.

שבת שירה

מקור השם "שבת שירה"

השבת בה קוראים את פרשת "בשלח", נקראת "שבת שירה" (הפרדס, לבוש תרפה ד), והטעם: לפי שבשבת זו קוראים בתורה את "שירת הים" (שמות טו, א) "אז ישיר משה" ... (שם).

הפטרה: מפטירים בשופטים (פרק ד פ' ה) בשירת דבורה שהיא שירה המדברת על נפילת סיסרא שהוא מעין שירת משה על נפילת פרעה ובאבוד רשעים רינה (לבוש שם).

צורת כתיבת שירה הים

פרשת שירה נכתבת בצורה ובסדר שונה מכל התורה ר' ירמיה בשם רב אמר שירת הים ושירת דבורה נכתבים אריח על גבי לבינה ולבינה על גבי אריח (מסכת סופרים פרק יב י, מגילה טו, ב).

ביאור אריח על גבי לבינה: אריח זה הכתב ולבינה זה החלק, החלק הוא כפלים מן הכתב והאריח חצי לבינה (רש"י מגילה שם) דהיינו שכך נכתבת השורה בס"ת שורה רחבה על שורה צרה.

צורת הכתיבה: שירת הים שלוששים שימין [שלושים שורות] (מסכת סופרים פרק יב יא) שורה ראשונה כשאר שורות של הס"ת, שאר שורות אחריה מניחים רווח בשני מקומות באמצע עד שתמצא השורה חלוקה לג', ואחר מניחים רווח אחד ונמצאת השורה חלוקה לשנים, וכותבים בצורה שיהיה רווח כנגד הכתב וכתב כנגד רווח והכתב האמצעי בשורה של החלוקה לג' עושים אותו ארוך קצת מהרווח שתחתיו.

ברמב"ן (עה"ת פרשת האזינו דברים לא יא) כתב השירה יכתבו בהם הפסק במקומות הנעימה, ובספר ליקוטי שושנים כתב לפי שהציפורים עפות באויר ושירתן וזימרתן באות על ידי האויר,

יש לעמוד משמתחיל בעל קורא לומר (שמות יד ל) "ויושע ה'" עד סוף השירה (קצות השולחן שם).

הטעם שאין חוששים לדברי הרמב"ם (תשובה סימן מו) שכתב שאסור לעשות כן מטעם שבזה יפסיד ח"ו לאמונתו לחשוב ולהאמין שיש יתרון לפרשת שירה על שאר התורה.

לפי שבזמנינו הכל יודעים שאין זה אלא לזכר המעמד הנבחר. טעם אחר: לפי שעומדים בעוד קריאות כגון: עשרת הדיברות, וקריאת פרשת זכור אין בזה חשש (ע"פ הגרשו"א הליכות שלמה פרק י ח דבר הלכה שם).

טעם אחר: דרך בעשרת הדברות שעומדים משום השיבותם שנאמרו בסניני יש לחוש שיאמרו שרק זה התורה משא"כ כאן שעומדים מטעמים אחרים (על פי השמועה).

עצה לצאת ידי שיטת הרמב"ם: שיעמדו כמה פסוקים קודם, שלא יהא מוכח שעומד בשביל שירת הים (שערי אפרים שער ז ס' לו, תשובות והנהגות ח"א ס' קמר).

ויש שנהגו לשבת בשעת הקריאה [וכך המנהג ברוב קהילות הספרדים], והטעם: כי יותר הוי ישוב הדעת כשיושב מאשר עומד כדי להבין הקריאה (כה"ח תצד ס"ק ל). ובאורחות רבינו (ה"א עמוד קב אות פח) מובא שהגר"י קניבסקי היה יושב בקריאת פרשת שירה.

יש לקרוא את כל "שירת הים" בבת אחת

נהגו שלא להפסיק באמצע קריאת "שירת הים", אלא קוראים את כל השירה בבת אחת (שער אפרים שער ז סימן כה; א"ר סימן קמג ס"ק ו).

הטעם: לפי שבירושלמי (מגילה פרק ג ה"ז) מובא אין לך טעון ברכה לפניו ולאחריו אלא שירת הים ועשרת הדברות וקללות שבתורת כהנים וקללות שבמשנה תורה, ומכאן שיש לקרוא עניינים אלה בבת אחת (א"ר שם ובסימן תכח ס"ק יב).

ניגון הקריאה

יש נהגו לקרוא פסוקים מהשירה בניגון מיוחד, והטעם: כדי לפרסם הגם של קריעת ים סוף שאמרו ישראל שירה (שולחן הקריאה).

וכ"כ בסידור יעב"ץ (בהוספות כת"י) שנהגו אביו לקרוא השירות בקול משובח וזימרה. עיין משנ"ב (נא ס"ק יז) שצריך לומר שירת הים בתפילה, בשמחה והאומר בשמחה מוחלין לו על עוונותיו.

באיזה פסוקים מנגנים

יש שנהגו לנגן בפסוקים הכפולים כגון (שמות טו, א) "אשירה לה" (שם) "כי נאה נאה" וכו' (שם א, ו) "ימינך ה'" וכהנה (ספר מטעמים).

יש שנהגו לנגן בכל השירה מלבד הפסוקים המדברים במפלת מצרים, והטעם: על פי מה שאמר הקב"ה למלאכים (מגילה י, ב) מעשה ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה.

יש שנהגו לנגן בכל השבחים שמוזכרים את הקב"ה וכן בסוף "ויושע" כפתיחה לשירה ובסוף השירה וכן שירת מרים. ויש שנהגו לנגן בכל השירה (זורה השמש).

ניגון בפסוק "והמים להם חומה" (שמות יד, כב כט) ונהגו לנגן גם "והמים להם חומה מימינם ומשמאלם" (שם יד כט) [השני סמוך לשירה], והטעם: כדי לפרסם היפך המשוועים האומרים שקריאת ים סוף היתה מחמת תנאי גאות ושפל (הגר"א גורדון).

טעם אחר: שמנגנים בו כיון שהוא סמוך לשירה (שערי ימי הפסח). יש שנהגו: לנגן ב"והמים להם חומה" הראשון (שם יד כב), והטעם: לפי שבשני כתוב "חומה" (שם יד ח) בלי ו' ודורשים אל תיקרי חומה אלא חימה שהיה קמרוג על בני ישראל שעבדו ע"ז.

ויש שכתבו דאדרבה כיון שלמרות הקמרוג הצילם הקב"ה וא"כ צריך לפרסם הגם.

נתינת פירורים לפני הציפורים בשבת שירה

הטעם למנהג לפזר פירורים לפני הציפורים בשבת שירה (מג"א שכד)

כתב בערוך השולחן (שכד ג) דמנהג ישראל תורה הוא, ומרגלא בפי ההמון שהעופות אמרו שירה על הים, ולכן אנו מחזיקים להם טובה, והכוונה כדי לזכור שמחת שירת הים.

טעם אחר; שזהו שכר לעופות, על שאכלו את המן שפיזרו דתן ואבירם בשבת בבוקר, כדי להטעות את האנשים שירד מן מהשמים, כדי להכחיש את נבואת משה רבנו, ולטעם זה אין הסיבה שייכת כלל לענין שבת שירה וקריעת ים סוף, אלא משום שקריאת התורה בשבת זו היא פרשת בשלח שנאמר בה פרשת המן (ספר מטעמים ערך שבת אות ב).

מקור הדבר: מהפסוק (שמות טו, כז) "ויהי ביום השביעי יצאו מן העם ללקוט ולא מצאו", ולכאורה לשון מציאה שייך בדבר שהיה ונאבד וא"כ היה צריך לכתוב ולא היה, ומבואר ע"פ מה שכתב בילקוט (לא נמצא הילקוט הזה) שדתן ואבירם רצו לעשות דבריו של משה פלסתר שאמר "ביום השביעי שבת לא יהיה בו" (שמות טז כו), לכן הם פיזרו את המן שלקטו בערב שבת ואמרו לשכניהם,

שנים הר"ן (שבת סו, א בדפי הרי"ף) סובר כן, ושבת שירה לעולם היא בחורף ע"כ י"ל "מנהג אבותינו בדינו".

עצה לצאת ידי חובת כל השיטות

להניח באופן שאין בו חשש איסור, כיצד שיניח הפירורים מערב שבת ויכסם בכלי, ובשבת בבוקר יגלה הכלי כדי שיוכלו העופות להגיע אליהם ולאוכלם, ואינו נחשב נותן מזונות לבעלי חיים מאחר שאין עושה מעשה במזונות עצמם אלא רק מסיר המונע (ספר נשמת שבת סימן ש).

עצה אחרת: שיתן להם על ידי קמן, דאין איסור זה בגדר שבות גמור, ומכיון שכך אין בזה קפידא אם נותן ע"י קמן (א"א בוטאשט קסו ס"ק ו ד"ה שם).

בספר נטעי גבריא (מנהגי שבת שירה פרק י א) מביא מנהג ארץ ישראל שחששו לדברי המג"א ולכן היו אוכלים בשבת שירה אצל החלון או מעקה המרפסת, והפירורים נופלים כדרכם ואינם מלקטים אותם, וכשהולכים להם באות הציפורים ואוכלות אותם.

עצה אחרת: כדי לצאת מחשש איסור, שינער המפה עם הפירורים שעליה [במקום שיש עירוב] לחצר והציפורים תאכלנה מהם, לפי שעיקר טעם האיסור משום מירחא וטעם זה לא שייך הכא שאינו מורח אלא לעצמו לנקות המפה (ש"כ החדש פרק כו כא).

נתינה ביום ראשון: בספר אורחות רבנו (שבת רא) כתב משמיה דהחזו"א דאסור ליתן פירורים בשבת כדברי המשנ"ב (שכר ס"ק לא), וכתב שם שרבו בעל הקהילות יעקב היה נותן לציפורים את שיירי המאכלים שנשארו משבת ביום ראשון כדי לקיים את המנהג, וכן בספר דרך שיחה (ח"ב עמוד רעז) הביא מקור למנהג זה מספר פרדס יוסף.

המהר"ל היה אומר לתת לילדים את החיטים – כוסמת שהם יתנו ויזרקו לעופות ולציפורים, לזכר מה שהילדים הקטנים האכילו את הציפורים בים, ולאחר מכן היה מברך אותם ואת אביהם שיזכו להכניס את בניהם לתורה לחופה ולמעשים טובים.

בשם בעל שו"ע הגר"ז מובא, שהמהר"ל מפראג קבע מנהג בשבת שירה, וצווה על כל מלמדי התינוקת ועל כל האבות והילדים לאסוף בשבת שירה את כל הילדים לחצר בית המדרש, ולומר היום הוא שבת שירה, והיה אומר למלמדים לספר לילדי התשב"ר סיפור יציאת מצרים וקריעת ים סוף, שהציפורים היו מזמרים ורקדו בשעה שמשו רבינו וכל ישראל אנשים נשים וטף אמרו שירה, והילדים הקטנים קטפו פירות מהאילנות שבים (כמבואר בשמור"ר ס"פ כט) והאכילו את הציפורים המזמרים.

צאו וראו שאף בשבת יורד המן ואין ממשות בדבריו של משה, וירדו עופות מן השמים ואכלו את המן, וזה מה שכתוב ולא "מצאו" שהכוונה לאותו מן שהניחו דתן ואבירם (ספר מטעמים שם). טעם אחר: להורות שהקב"ה המציא לישראל במדבר מזונותיהם בלא עמל ויגיעה, כציפורים ועופות שמוציאים מזונותיהם בכל מקום (אור פני משה לבעל החת"ס).

טעם המג"א שאסור

המג"א (שכר ס"ק ז) כתב על מנהג זה שאינו נכון, והביאו במשנ"ב (שם ס"ק לא), והטעם: לפי שאין נותנים בשבת מזונות לבעלי חיים אם אין מזונותיהם עליו, ודבר זה אסור משום מירחא שלא לצורך (משנ"ב שם ס"ק כט). וכדבריו כתב ר' יעקב עמדין בסידורו שער השמים (חודש שבט פרשת בשלח) ומה שנוהגים להטיל חיטים לפני העופות מנהג שמות הוא ואסור.

יש שכתבו לישב המנהג

דכיון שנהגו כן לשם מצווה אין להקפיד בזה, (לבוש והא"ר שלו בשם מעדני יו"ט בשם השל"ה), והוסיף בא"ר (שם) דכמו שנוהגים בשמחת תורה לפזר פירות והנערים מלקטים ונותנים לפני הסלים, אף דהוי עובדא דחול (כמבואר שם) מ"מ מותר דכיון שעושים כן לשמחה לא הקפידו בכך וה"ה לענין זה כיון שעושים כן משום מצווה שרי.

הערוך השולחן (שכר ג) כתב לישב המנהג לפי מה שפירש בטעם המנהג, שאין זה מירחא עבור העופות אלא בשבילנו, שנוכח שמחת שירת הים, עוד הביא שם מהתוספת שבת דכונתנו לשם מצווה וע"כ מותר, וכעין זה כתב בספר נשמת שבת (סימן ש) דמשום דהוי איסור קלוש לא גזרו עליו לצורך מצווה.

טעם אחר: כיון שאין בכלל האיסור אם נותן לפניו שיירי אוכל שממילא עומד להשליך לאשפה, ולכן מותר להשליכו לבהמות ולעופות [ולכאורה היתר זה אינו שייך רק לפרשת שירה אלא לכל ימות השנה] (אשל אברהם בוטאשט שכר יא).

טעם אחר: לפי שאיסור נתינת מזון לבהמה הוא רק כשנותן לפנייהם דווקא, כיון שניכר שמורה בשבילם, משא"כ אם מניח בחלוננו אין בכך איסור, ולכאורה לפי דבריו במקום שיש הרבה עופות שניכר שמורה בעבורם אין להניח אף בחלון (ההוות יאיר בספרו מקור חיים סימן שכר כתב להיתר).

טעם אחר: על פי סברת העולת תמיד (הובא במחצית השקל שכר א) וכן דעת הלבוש, שבימות החורף מותר לתת לכל העופות מזונות גם לאלו שאין מזונותיו עליו, לפי שאין מצוי להם בשדות וכתב

פרשת יתרו - עשרת הדברות

עמידה בשעת קריאת "עשרת הדברות"

נהגו לעמוד בשעה שהבעל קורא, קורא את עשרת הדברות (שער אפרים שער ז סימן לז), והטעם: דהוי זכר למתן תורה שעליו נאמר (שמות כ, יד) "וינענו ויעמדו מרחוק" (הגרשז"א, הליכות שלמה פרק יב ח). טעם אחר: שיהא בעיניו כמקבל פני שכינה וע"כ צריך לשמוע מעומד מפני כבוד השכינה (שולחן הקריאה).

הטעם שאין חוששים לדברי הרמב"ם (תשובה סימן מו) שכתב שאסור לעשות כן מטעם שבזה יפסיד ח"ו לאמונתו לחשוב ולהאמין שיש יתרון לעשרת הדברות על שאר התורה. לפי שבזמנינו הכל יודעים שאין זה אלא לזכר המעמד הנבחר, טעם אחר: לפי שעומדים בעוד קריאות כגון: שירת הים, וקריאת פרשת זכור אין בזה חשש (הגרשז"א, ה"ש פרק יח דבר הלכה שם). עצה לצאת ידי שיטת הרמב"ם: שיעמדו כמה פסוקים קודם, שלא יהא מוכח שעומד בשביל עשרת הדברות (תשובות והנהגות ח"א ס' קמ"ד).

ויש שנהגו לשבת בשעת הקריאה נוכח המנהג ברוב קהילות הספרדים], והטעם: כי יותר הוי ישוב הדעת כששומע מיושב כדי להבין הקריאה מאשר מעומד (כה"ח תצד ס"ק ל).

נוהגים להגביה את הקול בקריאת "עשרת הדברות" יש נוהגים להגביה את קולם בעת שקוראים את "עשרת הדברות". והטעם: לפי שהדברות ניתנו בקול גדול, כדי לעורר את לב השומעים שהדברות יהיו בעיניהם כאילו עתה ניתנו בהר סיני, נוהגים להגביה את הקול בשעת קריאתם (יעב"ץ בסידורו עמודי שמים הנהגות מכת"י).

רמז לדבר: מדכתיב "והאלוקים יענו בקול" (יעב"ץ שם), ובסדר טרויש כתב לקרוא בקול רם באורך ובניגון.

יש לקרוא את כל "עשרת הדברות" בבת אחת נוהגים שלא להפסיק באמצע קריאת "עשרת הדברות", אלא קוראים אותם בבת אחת (שע"א שער ז סימן כה; א"ר סימן קמ"א ס"ק ו). והטעם: לפי שבירושלמי (מגילה פ"ז ה"ו) מובא "אין לך טעון ברכה לפני ולאחריו אלא שירת הים ועשרת הדברות וקללות שבתורת כהנים וקללות שבמשנה תורה", ומכאן שיש לקרוא עניינים אלה בבת אחת (א"ר שם ובסימן תכ"א ס"ק יב).

יש שקוראים את הפרשה בטעם תחתון (לוח א"י, לוח ההלכות ומנהגים פרשת יתרו), ויש שנהגו לקרוא בטעם עליון (חזו"א, דינים והנהגות פרק יד אות ד).

ביאור טעם עליון ותחתון: ישנם ב' סדרים של טעמים שבהם אפשר לקרוא את עשרת הדברות, הא' מסודר באופן שכל דיבור מעשרת הדברות יקרא בתור פסוק אחד בין אם הוא דיבור ארוך [כגון זכור את יום השבת] ובין אם דיבור קצר [לא תרצח] ונקרא טעם עליון, והסדר השני: הטעמים מסודרים לפי סדר הפסוקים באורך רגיל בדרך קריאת התורה רגילה בין אם יש כמה פסוקים בדיבור אחד ובין אם יש כמה דברות בפסוק אחד ונקרא טעם תחתון. טעם עליון: בקריאה לפי סדר הדברות הפסוקים "אנכי ה'" "לא יהיה לך" "לא תעשה" "לא תשתחוה" ו"עושה חסד" בטעמי הקריאה הגדולים בשביל לעשותם פסוק אחד, ואע"פ שהם שתי דברות כיון שנאמרו בדיבור אחד אומרים אותם בפסוק אחד, וכן הפסוקים "זכור" ו"ששת ימים" "ויום השביעי" "וכי ששת ימים" קוראים אותם בפסוק אחד, ופסוק "לא תרצח לא תנאף לא תגנב לא תענה" קוראים בנגינות קטנות לעשות ד' פסוקים אלו ארבעה דברות, ובקריאה של טעם תחתון "אנכי" "ולא יהיה" מחולק לחמשה פסוקים, "זכור את יום השבת" מחולק לארבעה פסוקים, "לא תרצח ולא תנאף" נקראים ביחד לפי שאין פסוק בתורה פחות מג' תיבות (על פי ביאור הלכה ס"ק ג).

הפסרת שבת יתרו: מפטירים בישעיה (פרק ו פסוק א) "בשנת מות המלך עזיח"ו" שיש בה ענין מראה המרכבה שראה ישעיה דוגמה מה שראו ישראל במתן תורה שבפרשה (לבוש תרפה ד) ומוסיפים (פרק ט פסוקים ה-ו) "כי ילד יולד לנו" עד "תעשה זאת" (לוח א"י).

יש נוהגים לכבד את הרב בעליית עשרת הדברות (מנ"א תכ"א ס"ק ח), והטעם: לפי שבירושלמי (מגילה פרק ג' ה"ו) מובא: "אין לך טעון ברכה לפני ולאחריו אלא שירת הים ועשרת הדברות וקללות שבתורת כהנים וקללות שבמשנה תורה". ומכאן שקטעים אלו הם חשובים במיוחד, ולכן נוהגים לכבד בהם את הרב (כנסת יחזקאל).

טעם אחר: לפי שאף בזמן חז"ל שלא היו מברכים כל העולים לפני ולאחריה, היו מברכים על קריאת עשרת הדברות לפני ולאחריה (ספר מלאכת שלמה פ"ד מגילה משנה א).

יש נוהגים שבפרשת "יתרו" הרב עולה למפטיר (אוצר דו"ט עמוד 246). והטעם: לפי שהפטרה של פרשת "יתרו" עוסקת במעשה מרכבה, ובמשנה חגיגה (פרק ב משנה א) מובא: "אין דורשין... ולא במרכבה ביחוד, אלא אם היה חכם ומבין מדעתו" (מנהגי בית יעקב סימן קפ"ג).